

The role of Imam Sajjad (AS) in the Political, Social and Cultural Developments of the Islamic world (38-95 AH)

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Majid Soleimani¹

Reza Shabani^{2*}

Sina Foroozesh³

How to cite this article

Majid Soleimani, Reza Shabani, Sina Foroozesh, The role of Imam Sajjad (AS) in the Political, Social and Cultural Developments of the Islamic world (38-95 AH), Islamic Life Style. 2023; 7 (2) :407-415.

1. PhD student, Department of Islamic History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Professor, Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

3. Associate Professor, Department of History, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: r.shabani@gmail.com

Article History

Received: 2023/05/15

Accepted: 2023/07/17

ABSTRACT

Purpose: The main topic and question of this article is what was the role of Imam Sajjad in the political, social and cultural developments of the Islamic world? The hypothesis of the article is based on the fact that the role of Imam Sajjad (AS) as the Immaculate Imam has been chosen as the most important political and socio-cultural reference of the Shiites of the Islamic world in providing intellectual models for Muslims in shaping and creating social movements and trends in the Umayyad era and education. Cultural, social and political personalities have a fundamental and important role.

Materials and Methods: The research method is descriptive-analytical, and the data was collected in a library-style manner and by taking a questionnaire.

Findings: Imam Sajjad, due to the conditions and preservation of the Islamic government in crisis conditions, chose prayer and expediency in order to overcome the crises and met the needs of the society in the field of servitude, sincerity, anti-tyranny, social, individual and spiritual needs. They provided the form of prayer and expediency strategy.

Conclusion: Imam Sajjad met the needs of the society in the field of servitude, sincerity, anti-tyranny, social, individual and spiritual needs in the form of prayer and expediency.

Keywords: Imam Sajjad, Islamic World, Political Developments, Social And Cultural Developments.

نقش امام سجاد(ع) در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام (۳۸-۹۵ه.ق)

مجید سلیمانی^۱

دانشجوی دکتری، گروه تاریخ اسلام، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

رضا شعبانی^{۲*}

استاد، گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

سینا فروزش^۳

دانشیار، گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

هدف: موضوع و سؤال اصلی این مقاله این است که نقش امام سجاد در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام چگونه بوده است؟ فرضیه مقاله بر این اساس است که نقش امام سجاد (ع) به عنوان امام معصوم انتخاب شده به عنوان مهمترین مرجع سیاسی و اجتماعی فرهنگی شیعیان جهان اسلام در ارائه الگوهای فکری برای مسلمانان در شکل دهی و ایجاد جریان ها و حرکت های اجتماعی در عصراموی و تربیت شخصیت های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی نقش اساسی و مهمی دارد .

مواد و روش ها: روش تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی است و داده ها به شیوه کتابخانه ای و از طریق فیش برداری گردآوری شده است. **یافته ها:** امام سجاد به واسطه شرایط و حفظ حکومت اسلامی در شرایط بحران، دعا و مصلحت اندیشی را جهت عبور از بحران ها انتخاب و نیازهای جامعه را در حوزه عبودیت و بندگی، اخلاص، ظلم ستیزی، نیازهای اجتماعی و فردی و معنوی را در قالب راهبرد دعا و مصلحت تامین نمودند .

نتیجه گیری: امام سجاد، نیازهای جامعه را در حوزه عبودیت و بندگی، اخلاص، ظلم ستیزی، نیازهای اجتماعی و فردی و معنوی در قالب دعا و مصلحت تامین نمودند.

کلید واژه ها: امام سجاد(ع)، جهان اسلام، تحولات سیاسی، تحولات اجتماعی فرهنگی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۶

*نویسنده مسئول: r.shabani@gmail.com

مقدمه

امام سجاد (علیه السلام) ، چهارمین پیشوای شیعه که در بحرانی ترین شرایط تاریخ اسلام عهده دار امر امامت امر گردید و اسلام را از دوران حکومت بنی امیه به سلامت عبور داد و شیعه را از نابودی مصون داشت .امام سجاد (علیه السلام) در روزگاری می زیست که همه صدا ها خاموش شده بود و امویان دارهایی را که برافراشته بودند همچنان نگه داشته و خون هایی را که ریخته بودند نمی شستند تا درس عبرتی باشد برای همه آنان که هنوز نفسی در سینه دارند و زمزمه ی زیر لب ، تا مباد لب به سخن بگشایند و دودمان اموی را بر باد دهند .امام سجاد (علیه السلام) در چنین روزگاری قافله سالار شد . قافله ای که ضربات سهمگینی بر پیکرش وارد شده و امویان این قافله را نابود شده می پنداشتند . در این رهگذر امام سجاد (ع) با رویکردی نوین به تشریح و بیان مسائل اسلام پرداخت .وقتی نگذاشتند که امام سجاد (علیه السلام) ، بعد از واقعه عاشورا ، ندای حقیقت را بر فراز منبر جدش رسول الله (ص) فریاد کند آن امام همام در دل شب با دعا و نیایش ، عالی ترین روز دینداری و حق طلبی را به یارانش ابلاغ کرد. و باران نیازهای شبانه اش ، صفحه ای از معارف و رهنمود ها و درس ها تدارک دید و با سجده های طولانی اش قیامها را شکل بخشید .زمانی که دشمن اجازه نداد او در میان یارانش و در جمع پیروانش حضور علنی داشته باشد ، آن حضرت با خلوت خویش جمع امویان را ضعیف ساخت و آرامش آن ها را بر هم زد ! به راستی که امام سجاد (علیه السلام) محراب نیایش را میدان مبارزه با سیاست ها و تبلیغات امویان تبدیل کرد و از دعا که نرم ترین شیوه گفتاری است حربه ای برنده علیه دشمنان دین و منکران ولایت پدید آورد . او در مجلس یزید که خونخوارترین و بی رحم ترین بیدادگاه تاریخ بود با چنان شهامت و شجاعتی از حریم شهیدان کربلا دفاع کرد که نجوای سخنانش برای همیشه در گوش زمان و تاریخ باقی ماند.

امام سجاد (علیه السلام) ، در آن مجلس و نیز در بقیه عمر خویش با منش و رفتار خود برای همه ی دشمنان به اثبات رسانید که در حلم ، علم ، فصاحت ، شجاعت مانند اجداد طاهرینش سرآمد خلق است . از آن پس هرگاه صدای نیایش امام سجاد(علیه السلام) بلند می شد همه درد ها و رنجهایی که از سوی غاصبان ولایت و خلافت بر خاندان عصمت رفته بود پدیدار می گشت .از نوای گرم و مهربان دعاهایش چیزهایی زیادی می توان دریافت ، ندای توصیه ی رسول خدا (ص) ، صلابت امیرالمومنین علی (علیه السلام) و رنجهای حسن بن علی (علیه السلام) و مظلومیت های حسین (علیه السلام) سالار شهیدان کربلا .از این رو مسئله اصلی و مورد بحث این تحقیق این است که نقش امام سجاد در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام چگونه بوده است؟

زندگینامه امام سجاد(ع):

علی ابن الحسین مشهور به زین العابدین و سجاد، چهارمین امام شیعیان است که بنا بر قول مشهور در سال 38 هجری متولد شده است. امام سجاد (ع) دوران حیات امام علی (ع) و امام مجتبی (ع) و امام حسین (ع) را درک کرد. و دوران خفقان معاویه را دیده بود. و پس از شهادت پدر، در سال ۶۱ ق زعامت و امامت شیعیان را به

امر خداوند بر عهده گرفت و به مدت ۳۵ سال امام‌مسلمین بود و سرانجام در ۲ صفر سال ۹۵ هجری که ولید بن عبدالملک به او داده بود، به شهادت رسید. (۱)

پیشینه تحقیق:

از جمله منابعی که در قالب پیشینه این تحقیق به طور تفصیلی به شرح زیر می باشند:

۱- کتاب ناسخ التواریخ حضرت سجاد (علیه السلام) به قلم مورخ شهید دانشمند محترم عباسقلیخان شهید و به تصحیح و حواشی دانشمند محترم محمد باقر بهبودی می باشد. کتاب اختیار معرفه الرجال (رجال کشی) اثر مورد بحث تخلص کتابی است با عنوان « معرفه الرجال الناقلین عن الائمة المعصومین » به تألیف ابو عمر و محمد بن عمر بن عبد العزیز کسی که شیخ طوسی رحمه الله آن را تخلص کرده و تحت عنوان « اختیار معرفه الرجال » به دست ما رسیده است. کتاب تاریخ یعقوبی، این کتاب اثر احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح (م ۲۹۲ هـ . ق) می باشد. کتاب منتهی الآمال تألیف ثقه المحدثین مرحوم حاج سید عباس قمی می باشد.

۲- رهبر آزادگان : کتاب رهبر آزادگان به نویسندگی سید عبد الرزاق موسوی مقدم و ترجمه مرتضی فهمی کرمانی در سال ۱۳۷۴ بوسیله چاپخانه دفتر نشر فرهنگ اسلامی به چاپ رسیده است. این کتاب به ابعاد مختلف زندگی امام سجاد (علیه السلام) اشاره کرده است.

۳- زندگانی علی بن الحسین علیهما السلام، سید جعفر شهیدی، چاپ دهم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰ ش، ۲۳۰ ص، وزیری، فارسی. کمتر کسی است که گذری در تاریخ اسلام داشته است و سری به آثار ارزشمند سید جعفر شهیدی نزده باشد

۴. بررسی نقش امام سجاد علیه السلام در رهبری شیعه پس از واقعه کربلا، محسن رنجبر، چاپ اول، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۱ ش، ۱۸۹ ص، رقعی، فارسی.

دوران بیش از سی سال امامت امام سجاد علیه السلام که با سلطنت و حکومت شش تن از حاکمان اموی (۶۱ - ۹۴ ق). مقارن بود،

۵. امام سجاد علیه السلام، جمال نیایشگران، احمد ترابی، (تحقیق از گروه تاریخ اسلام بنیاد پژوهشهای اسلامی)، مشهد، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۳ ش، ۳۲۴ ص، وزیری، فارسی. این کتاب در پنج فصل سامان یافته است که شخصیت معنوی و شخصیت علمی امام سجاد علیه السلام پرداخته است

۶. در مکتب پیشوای ساجدان امام علی بن الحسین علیهما السلام، علی قائمی، چاپ اول، تهران، امیری، ۱۳۷۶ ش، ۴۳۲ ص، وزیری، فارسی. نویسنده محترم در مدخل کتاب، مهم ترین اهداف خود در نگارش کتاب حاضر را تداوم و تکمیل کار معرفی حیات معصومان علیهم السلام و ارائه آن به صورت مکتب.

۷. سیاست و اجتماع در صحیفه سجادیه، محمدتقی رهبر، چاپ اول، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی (معاونت فرهنگی)، ۱۳۶۶ ش، ۱۷۱ ص، رقعی، فارسی. مسائلی از ولایت و حکومت در صحیفه و امامت در صحیفه

۸. صحیفه سجادیه موضوعی، محسن غرویانی، چاپ اول، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۲ ش، ۹۲۷ ص، وزیری، فارسی و عربی. یکی از آثاری که از امام سجاد علیه السلام در دست داریم، مجموعه ای است از دعاها و آن حضرت که به نام صحیفه سجادیه معروف گردیده است، صحیفه سجادیه که «زبور آل محمد»، «انجیل اهل بیت علیهم السلام» و «اخذ القرآن» لقب گرفته، شامل پنجاه و چهار دعاست.

۹. موسوعة کلمات الامام علی بن الحسین علیهما السلام، گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام.

پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام - وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی - در راستای فعالیت های پژوهشی و فرهنگی در این اثر، قریب ۱۰۷۰ حدیث و سخن از امام سجاد علیه السلام جمع آوری شده است.

۱۰. امام سجاد علیه السلام الگوی زندگی، حبیب الله احمدی، چاپ اول، قم، فاطیما، ۱۳۸۲ ش، فارسی.

ویژگی های اهل بیت و عترت علیهم السلام همان ویژگی های قرآن است. آنچه نویسنده این کتاب را بر آن داشته تا زندگی امام سجاد علیه السلام را به تصویر کشد

۲. مبانی نظری و مدل تحقیق

وظیفه اصلی امامت، هدایت جامعه و آگوسازی و الگو دهی است، این هدایت ابعاد مختلف و نمودهای مختلفی در سیاست و اقتصاد و فرهنگ و اخلاق دارد. و طبق نظر قرآن و عقل و اجماع امام به عنوان مهمترین شخصیت در اندیشه دینی شیعی به عنوان هدایتگر و الگو جامعه هست عصر امام سجاد علیه السلام عصری بود که از ابتدای اسلام نظیر نداشت که حکایتگر شروع عصر خشونت آشکار امویان بود و در چنین شرایطی امام سجاد علیه السلام نیز سیاست آموزش متقابل را به همان شکل پنهانی الگوی خود قرار داد تا سیاست های انحرافی بنی امیه را از کار بیاندازد. در مسیر این آموزش ها، به احیای الگوها و بنیادهای صحیح اعتقادی، تبیین و تشریح اصول دین باوری، تصحیح و استحکام عقیدتی جامعه و رفع زیربنایی بسیاری از شبهه ها نیز اقدام کرد. از جمله مهم ترین مباحث در این عرصه مسئله توحید و شناخت خدای متعال، عدل، نبوت و امامت، معاد و قبر، حمد و سپاس الهی، حقوق، دعای مکارم الاخلاق، فقه و فرزندان و اهل خانه می باشد. شخص امام سجاد(ع) که در کل با جامعه ای روبرو شده بود که شرایط بسیار سختی داشت و برای اصلاح آن نیاز به مدت زمان طولانی و مبارزه ای عمیق داشت. امام سجاد (ع) از ابتدای اسارت تا سال ۹۵ که سال شهادتش بود، به روشهای مختلف اولاً به تبلیغ دین اسلام و معرفی امامت به عنوان سرچشمه حیات بشر اقدام کرد. ثانیاً از طریق دعا و عبادات و همچنین مبارزه با زاهد نماها، غالیان، مستبدان، به معرفی حاکم اسلامی مورد تأیید خداوند می پرداخت و از همه مهمتر تشکیل حکومت اسلامی را بر محوریت ولایت از اهم برنامه های خود می دانست. که در این تحقیق به شرح این مسائل اشاره می شود.

چارچوب تحقیق:

حضرت زینب(س) بود و دیگر امام سجاد(ع) که حوادث بعد از کربلا و وقایعی که درباره کربلا رخ می داد را تبیین می کردند. امام سجاد(ع) با یک ابتکار عملی یعنی گریستن برای امام حسین(ع) و بیان خاطرات آن حادثه که هم ابراز احساسات ایشان بود و هم نقش اجتماعی داشت، حوادث بعد از عاشورا و غضب ها و خشم هایی که علیه بنی امیه صورت می گرفت را جهت داد و ساماندهی کرد. محور اساسی دیگر کار امام سجاد(ع) این بود که تحولی را در جامعه ایجاد کند. زیرا به دلیل خشونت ها و جنگ های پی در پی که معاویه بعد از امام علی(ع) ایجاد کرد که مهم ترین آن جنگ علیه امام حسن(ع) و خشونت علیه شیعیان می باشد و واقعه عاشورا و حوادث پس از آن تا حدود زیادی توجه به ابعاد رفت و لطافت و رحمانیت دین تحت الشعاع قرار گرفته؛ حتی آن هایی هم که طرفدار امام حسین(ع) بودند و به عنوان انتقام از ظلم و ستم بنی امیه به اهل بیت(ع) با هدایت امام سجاد(ع) به طور مستقیم و غیرمستقیم وارد میدان شده بودند، گرچه نیت مقدس و حرکت مقدسی را دنبال می کردند، اما به یک سری لطافت ها و معنویت احتیاج داشتند. اصولا لطافت در سایه دعا و توجه و راز و نیاز ایجاد و تقویت می شود. به وسیله دعا هم عواطف انسانی تقویت و هم رابطه با خدا تحکیم می یابد و هم لطیف ترین و ظریف ترین ظرفیت های نهفته انسانی را شکوفا می کند. به همین خاطر امام سجاد(ع) با یک تمرکز اساسی، جدیت فوق العاده ای را درباره دعا به خرج داد و در سایه این تلاش امام(ع) جامعه، نسیم لطافت را پس از آن خشونت های انجام گرفته احساس کرد و از عوارض منفی و شدت گرفتن عوارض منفی خشونت های بنی امیه رهایی یافت و اسلام تک بعدی معرفی نشد و خشونت ها نتوانست جامعه را دچار آسیب کند.

اما به طور کلی مهمترین مشخصه های سیره سیاسی امام سجاد(ع) در این حوزه ها می باشند:

تجدید حیات اسلام

بیشترین دوران امامت حضرت سجاد (ع) مصادف بود با دوران خلافت عبدالملک بن مروان که مدت ۲۱ سال طول کشید. با توجه به فضای سیاسی آن زمان که رعب و اختناق شدیدی در جامعه حکم فرما شده بود و با کنترل و تسلط شدیدی که حکومت جبار اموی برقرار ساخته بود، مسلما هر گونه جنبش و حرکت مسلحانه، محکوم به شکست بود و لذا امام سجاد (ع) با تدبیری سنجیده کوشید احساسات سطحی مردم را مهار کند و سعی داشت تا ابتدا مقدمات لازم را فراهم آورد و عناصری صالح را برای شروع کاری بزرگ (تجدید حیات اسلام و بازآفرینی جامعه ی اسلامی) تأمین کند و جان خود و تعداد بسیار معدود یاران قابل اتکای خود را حراست نماید و میدان را در برابر حریف رها نکند. تا زنده است و تا از چشم جست و جوگر و هراسان دستگاه بنی امیه پنهان است، به مبارزه ای بی امان، ولی پنهان مشغول باشد و آن گاه ادامه ی این راه را که بی گمان به سرمنزله مقصود بسیار نزدیک تر بود، به امام پس از خود بسپارد. امام چهارم با یک سلسله برنامه های ارشادی و فرهنگی و تربیتی، مبارزات غیر مستقیم خود را آغاز کرد و امامت را به صورت مخفی و با تقیه و در زمانی دشوار عهده دار گردید(۲)

روش اجرای تحقق در این رساله توصیفی و از نوع کاربردی و با رویکردی کیفی می باشد. و متغیر مستقل عبارتست از نقش سیاسی امام سجاد(ع). متغیر وابسته تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام می باشد. روش جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و مهمترین ابزار جمع آوری اطلاعات استفاده از اسناد و مدارک دست اول و فیش برداری و استفاده از سایتهای اینترنتی است. جامعه آماری مورد پژوهش در این تحقیق عبارتند از تمامی متون و اسناد و منابعی که به نقش امام سجاد(ع) در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام(۳۸-۹۵ ه.ق می پردازد. و روش نمونه گیری از پیش تعیین شده است. اطلاعات گردآوری شده در این تحقیق با روش تحلیل محتوا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. با توجه به متغیر مستقل در این تحقیق، به منظور بالا بردن روایی و اعتبار آن تلاش خواهد شد که کلیه اسناد و مدارک و منابع جمع آوری اطلاعات، مستند و دقیق باشند و بدون هیچ دخل و تصرفی عینا در متن تحقیق آورده شوند. همچنین محقق تلاش خواهد نمود که اسناد مورد مطالعه در این تحقیق از منابع دست اول انتخاب شود تا روایی و اعتبار آن افزایش یابد. اما سؤال اصلی تحقیق این است که نقش امام سجاد در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام چگونه بوده است؟ فرضیه مقاله این است که نقش امام سجاد در تحولات مذکور مبتنی بر دعا و مصلحت اندیشی و تربیت شخصیت های متناسب بوده و نقش امام سجاد (ع) به عنوان امام معصوم انتخاب شده به عنوان مهمترین مرجع سیاسی و اجتماعی فرهنگی شیعیان جهان اسلام در ارائه الگوهای فکری برای مسلمانان در شکل دهی و ایجاد جریان ها و حرکت های اجتماعی در عصراموی و تربیت شخصیت های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی نقش اساسی دارد.

۳. نقش امام سجاد(ع) در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام

امام سجاد(ع) دو کار همزمان را دنبال می کرد، یکی انتقال داشته های آن عصر که ممکن بود این داشته ها دچار تحریف و مانع از انتقال آن ها به مراحل آینده شود و دیگری ایجاد تحولاتی که لازم بود نقطه های عطفی را برای رقم خوردن تاریخ و شکل گرفتن آن، به وجود بیاورد. اما رسالت های مربوط به انتقال حقایق و ذخایر تاریخی به آینده، عبارت بود از جایگاه و ظرفیت بالای توجه به اهل بیت(ع) و عشق و اصالت دهی به اهل بیت(ع). حقیقتا اهل بیت(ع) در دل مردم آن زمان که تاریخ صدر اسلام را تشکیل می دادند، جای گرفته بودند.

امام سجاد(ع) توانست در لایه ها و رفتارهای اجتماعی این محبت را نشان دهد و اتفاقا نقشی که امام سجاد(ع) داشت، ادبیات آن زمان را تکان داد. شعر آن موقع مثل شعر فرزدق را که شعر معروفی است، تحت تاثیر قرار داد و ظرفیت بالای محبت ورزی به اهل بیت(ع) را جاودانه و آن را به آینده منتقل کرد به گونه ای که اکنون اگر جهان اسلام اجماعی درباره اهل بیت (ع) دارد، برخاسته از نقش تاریخی امام سجاد(ع) است.

رسالت دیگر امام سجاد(ع) انتقال میراث کربلا بود که دو نفر در ارتباط با این میراث و تاریخ بعد از کربلا نقش حساسی داشتند، یکی

زنده نگه داشتن خاطره ی عاشورا

از آن جا که شهادت امام حسین (ع) و یاران آن حضرت، برای حکومت اموی بسیار گران تمام شده و مشروعیت آن را زیر سؤال برده بود و برای آن که فاجعه فراموش نشود، امام با گریه بر شهیدان و زنده نگه داشتن خاطره ی آنان، مبارزه ی منفی خویش را ادامه می داد. روزی خدمت گزار آن حضرت عرض کرد: آیا غم و اندوه شما تمام نمی شود؟ حضرت فرمود: وای بر تو! یعقوب پیامبر که فقط یکی از دوازده پسرش ناپدید شده بود، در فراق او آن قدر گریست که چشمانش نابینا شد و از شدت اندوه کمرش خم شد، در حالی که پسرش زنده بود و کاملاً از یافتن او ناامید نگشته بود؛ ولی من ناظر کشته شدن پدرم، برادرم، عمویم و هفده نفر از بستگانم بودم که پیکرهایشان در اطرافم نقش زمین شده بود، پس چگونه ممکن است غم و اندوه من پایان یابد؟ (۳)

پند و موعظه سیاسی و ارشاد امت

از آن جا که امام چهارم در عصر اختناق زندگی می کرد و نمی توانست مفاهیم مورد نظر خود را به صورت آشکار و صریح بیان کند، از این رو از شیوه ی موعظه استفاده می کرد. تأمل در این موعظه ها نشان می دهد که امام با روش حکیمانه و بسیار زیرکانه ای، ضمن این که مردم را نصیحت و موعظه می کرد، امام ضمناً مسئله ی «امامت» یعنی سیستم حکومت اسلامی و رهبری جامعه ی اسلامی را به وسیله ی امام معصوم، روشن می کرد و مردم را به غاصبانه بودن حاکمیت حاکمان زور و کفر و سردم داران فاسق و منافق، آگاه می ساخت و به آنان تفهیم می کرد که حکومتی مانند حکومت «عبدالملک»، حکومتی غیر اسلامی و غیر شرعی است.

نشر احکام و آثار تربیتی و اخلاقی با رویکردی سیاسی

ایشان در نشر احکام اسلام و تبیین مباحث تربیتی و اخلاقی گام های بلند و بزرگی برداشتند، چنان که دانشمند بزرگ جهان تشیع، شیخ «مفید» در این زمینه می نویسد: «قتهای اهل تسنن، به قدری علوم از او [امام سجاد (ع)] نقل کرده اند که به شمارش نمی گنجند، و مواعظ و دعاها و فضایل قرآن و حلال و حرام، به حدی از آن حضرت نقل شده است که در میان دانشمندان مشهور است و اگر بخواهیم آنها را شرح دهیم، سخن به درازا می کشد...» (۴). نمونه ای از تعالیم تربیتی و اخلاقی که از امام چهارم به یادگار مانده، مجموعه ای است به نام «رساله ی حقوق» که امام طی آن، وظایف گوناگون انسان را چه در پیشگاه خدا و چه درباره ی خویشان و دیگران، بیان نموده است. (۵)

امام سجاد (ع) و واقعه ی حره

از جمله وقایع اسف بار عصر امام سجاد (ع) که به دست عمال جنایت کار اموی در مدینه صورت گرفت، «واقعه ی حره» بود. پس از واقعه ی عاشورا، اهل مدینه به رهبری عبدالله بن حنظله، امویان و یاران و موالیان آنان را که قریب به یک هزار نفر بودند که اگر توانستند مانع یورش لشکر یزید به مدینه شوند و اگر قادر نبودند، به شام بروند و با لشکر یزید همراهی نکنند. (۶)

همراهی نکردن امام سجاد (ع) با قیام مدینه

هر چند قیام حره جهات مثبتی چون ضدیت با بنی امیه و عهده داری قیام به دست مردمانی عابد و زاهد را با خود به همراه داشت، این قیام، ماهیت اصیل شیعی نداشت جهاتی منفی نیز داشت که موجب شد امام سجاد (ع) از شرکت در آن، امتناع

موضع امام سجاد (ع) در برابر قیام مختار

برخی روایات، در مدح مختار است و نشان می دهد که امام سجاد (ع) از او و کارهایش راضی بوده است. از آن حضرت روایت شده که فرمود: سپاس خدای را که انتقام خون ما را از دشمنانمان گرفت و خداوند به مختار جزای خیر دهد. (۷)

از امام باقر (ع) نقل شده که فرمود: «به مختار ناسزا نگوئید، زیرا از قاتلان ما انتقام گرفت و زمینه ی ازدواج زنان بی سرپرست ما را فراهم آورد و در شرایط سختی و تنگ دستی به ما کمک رساند.» (۸)

سیاست کناره گیری و سکوت

با توجه به شهادت بسیاری از شیعیان مخلص در واقعه جانگداز کربلا و اختناق شدیدی که در اثر این فاجعه ایجاد شده بود، زمینه برای فعالیت آشکار امام (علیه السلام) از بین رفته و در نتیجه، کسی جرأت تماس گرفتن با امام (علیه السلام) به عنوان بازمانده اهل بیت (علیهم السلام) را نداشت. بنابراین، امام (علیه السلام) چاره ای جز تغییر روش نداشتند. از این رو، در بقیه دوره حکومت یزید، امام (علیه السلام) از مردم کناره گرفتند و حتی بنا بر بعضی نقل ها، در خارج از شهر مدینه، زیر خیمه و چادر زندگی می کردند.

امام باقر (علیه السلام) در این باره می فرماید: «پدرم علی بن الحسین (علیه السلام) پس از کشته شدن پدرش، حسین بن علی (علیه السلام)، چندین سال در بادیه و چادر زندگی کرد؛ زیرا امام (علیه السلام) ملاقات با مردم و رفت و آمد با آنان را خوش نداشت. وی از همان بادیه، برای زیارت مرقد جد و پدرش (علیه السلام) به عراق می رفت و کسی متوجه رفتار او نمی شد. (۹)

عبادت و بندگی امام سجاد (ع)

امام زین العابدین (ع) در عبادت و بندگی خدا، گوی سبقت را از همگان ربود، تا آن جا که همه معترفند او آقا و زینت عبادت کنندگان است. آن قدر پیشانی بر خاک سایید که همه ی مواضع سجده اش پینه بست و به همین دلیل آن بزرگوار را «ذوالثفنات» (دارای پیشانی پینه بسته) نامیدند (همان) چون می خواست وضو بگیرد، رنگ چهره اش دگرگون می شد، (۱۰) و وقتی از علت آن جویا می شدند، می فرمود: «اتدرون بین یدی من ارید أن أقوم؛ (۶) آیا می دانید در مقابل چه کسی می خواهم بایستم؟

وقتی از کنیز او خواستند تا آن بزرگوار را به طور مختصر توصیف کند، چنین گفت: «من هیچ گاه در روز برای وی طعامی نیاوردم و در شب برای او بستری نگستراندم.» (۱۱)

پیوند محراب با میدان نبرد

حضرت امام سجاد (ع) هر گاه آماده ی نماز و عبادت خداوند می شد، و چنان نماز می گزارد که گویی آخرین نماز اوست. چون به سجده می رفت تا دیر زمان در سجده می ماند و چون سر بر می

داشت قطرات عرق بر بدنش جاری بود. هماره تربت پاک پدرش سید الشهداء (ع) را همراه داشت و جز برآن، پیشانی نمی نهاد. (۱۲) امام سجاد (ع) این گونه محراب را با میدان نبرد و نماز را با شهادت و مناجات نیمه شب را با مناجات حسین (ع) بر خاک های تفتیده ی کربلا و یاد خدا را با یاد راهیان راه حق پیوند می زد و این چنین به نماز و عبادتش جهت می بخشید.

عبادت های طولانی امام سجاد (ع) برای مردم پیام بیداری و رهنمایی به سوی عزت و آزادی و دین داری و ظلم ستیزی داشت، چرا که وقتی سر بر خاک شهیدان کربلا می نهاد به همگان اعلام می کرد که نماز من، نماز انزوا، نماز رهبانیت، نماز فرار از واقعیت های زمان نیست؛ نمازی است چونان نماز حسین (ع) در نیم روز گرم کربلا و در میدان شهادت.

امام سجاد (ع) و مسائل فرهنگی

در عصر امامت زین العابدین (ع) جامعه ی اسلامی در یک بحران فکری و عقیدتی وحشتناکی فرو رفته بود که به پنج بخش اساسی تقسیم بندی می شود:

الف) هشدار درباره ی عقاید غالیان

امام، هم بر جریان های منحرف فکری درون جامعه ی شیعه نظارت داشت و هم بر جریان های انحرافی دیگران. حضرت وقتی می دید که بعضی از شیعیان گرفتار عقیده ی غلو شده اند و ممکن است امامان را از شأن بندگی بالاتر برده و به الوهیت آنها معتقد شوند، سخت با آنان مبارزه کردند (۱۳)

ب) مبارزه با جبرگرایی

از جریان های خطرناک در زمان امام سجاد (ع)، رواج اعتقاد به جبر از طرف دستگاه حاکم بود. از مروجان این تفکر می توان به معاویه اشاره کرد، زیرا وقتی عایشه از او پرسید: چرا یزید را به جانشینی خویش برگزیدی، گفت: «خلافت یزید قضا و حکم الهی است و بندگان خدا حق دخالت در آن را ندارند» (۱۴)

ج) مبارزه با مشبهه

آن حضرت وقتی می شنید گروهی ذات مقدس حق تعالی را به مخلوقات تشبیه کرده و قائل به جسمیت خدا شده اند، ناراحت می شد و نزد قبر رسول خدا (ص) می رفت و دست به دعا بر می داشت و در آن دعا، بطلان این عقیده را نیز اعلام می کرد.

د) مبارزه با متصوفه و زاهد نمایان

یکی از کارهای بسیار مهم امام (ع)، خط بطلان کشیدن بر روش زاهد نمایانی بود که از دنیا بریده بودند و در برابر مردم عصر خویش، هیچ گونه احساس مسئولیتی نمی کردند و فقط به عبادت و ریاضت می پرداختند.

هـ) مبارزه با عالمان درباری

حاکمان ستم گر اموی برای آن که بتوانند بر مسلمانان حکومت کنند، چاره ای جز جلب اعتقاد قلبی آنان به مشروعیت آن چه انجام می دادند، نداشتند. یکی از این اقدامات، جذب محدثان و عالمان دینی به دربار بود تا حدیث هایی را از زبان پیامبر (ص) یا صحابه ی بزرگ آن حضرت به نفع خویش جعل کنند تا بدین وسیله زمینه ی فکری پذیرش حکومت آنان در جامعه آماده شود

و) ارائه الگوی سیاسی ویژه جریان های سیاسی اساساً هدف کلی و استراتژی امامان معصوم علیهم السلام تشکیل حکومت اسلامی به شیوه خاص اهل بیت علیهم السلام بود. بعد از شهادت سیدالشهداء علیه السلام امام زین العابدین علیه السلام نیز همین هدف و خط مشی کلی را ادامه دادند. تمام عملکرد امام سجاد در دوره امامتش (از عاشورای سال ۶۱ هجری تا شهادت در سال ۹۴ هجری) باید بر اساس این خط کلی و اساسی تبیین و تحلیل و تفسیر شود. امام سجاد علیه السلام برای این هدف مقدس، یعنی تشکیل حکومت خدا بر روی زمین و عنایت بخشیدن به اسلام، بیش از سی سال، انواع تاکتیک ها و موضع گیریهای گوناگون را به کار برد و با سیاست و درایت و شجاعت و دقت و لطافت، آگاهانه برای تأمین آن هدف کلی کوشید. بدون شک، هدف نهایی امام سجاد علیه السلام ایجاد حکومت اسلامی بود. دعا و مناجات سلاح برنده و مؤثر امام سجاد علیه السلام در برابر سیل هجوم ظلم و تعدی و انحراف حاکمان وقت بود، سلاحی که آن حضرت رسالت الهی و نورانی خود را در قالب آن متبلور ساخت و پیام های عبادی و سیاسی خود را در قالب دعا و گفت و گویی مابین عبد و معبود منتقل ساخت و از این طریق عمیق ترین مسائل عبادی و سیاسی را مطرح کرد. صحیفه کامله سجادیه، نمونه کامل قرآن صاعد است و از بزرگترین مناجات عرفانی در خلوتگاه انس است که دست ما کوتاه از نیل به برکات آن است؛ آن کتابی است الهی که از سرچشمه نور الله نشأت گرفته و طریقه سلوک اولیای بزرگ و اوصیای عظیم الشأن را به اصحاب خلوتگاه الهی می آموزد (۱۵)

فعالیت های فرهنگی امام سجاد(ع):

امام سجاد(ع) در عصر عاشورا و پس از شهادت پدرش حسین بن علی(ع) به مقام امامت نایل آمد. آن حضرت (ع) از آن پس تا زمان شهادت، در مدت ۳۴ سال حضوری ویژه داشت که با دوره های سه امام پیشاز خود متفاوت بود. برای تجزیه و تحلیل مواضع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هریک از امامان، شناخت و آگاهی از شرایط و مقتضیات عصر آنان ضروری است؛ چه اینکه بدون این شناخت، تجزیه و تحلیل مواضع و خط مشی آن نمی تواند بایسته و مطابق واقع باشد. ناکامیکسانی که نمی توانند میان جنگ و صلح، قیام و سکوت و انتقاد و تقیه امامان (ع) رابطه ای مستحکم و منطقی جستجو کنند، معلول بی توجهی به واقعیت ها و عنیتهایی است که نقش تعیین کننده ای در خط مشی سیاسی و اجتماعی رهبران دارد. در صورتی که زمینه ها شناخته شود، تعارضی در برنامه امامان معصوم (ع) دیده نخواهد شد.

۱- دایرکردن حوزه درسی در موضوعهای فقه، تفسیر، حدیث، فلسفه، کلام، عرفان و اخلاق.

۲- آن حضرت هر روز جمعه جلسه سخنرانی عمومی برگزار می فرمود و به پند و اندرز مردم، ترغیب به زهد در دنیا و شوق به آخرت و انتقال معارف می پرداخت.

۳- آن حضرت، شاگردان بسیاری را تربیت کرد که برخی از آنان از بزرگان و سرآمدان دانشمندان اسلامی شدند.

۴- مبارزه با فساد اخلاقی

۵- توجه به خدا؛ پیروی از قرآن و سنت و نیز تقویت ایمان مردم و آشتی دادن امت با امام و اهل بیت (ع)

۶- مبارزه با قصاصین؛ قصه پردازان که ابزار دست حاکمان بودند و سیاست‌های دیکته شده آنها را با هنرمندی و هنرنمایی بر مردم تحمیل و به آنان تلقین می‌کردند.

۷- گسترش اعتقاد به اصول اسلامی؛ امام در قالب دعا، مضامین بلد توحیدی را تعلیم می‌فرمودند.

۸- مباحث علمی؛ در صحنه فعالیت‌های فرهنگی امام به آوردگاه ارباب مذاهب رفته و با استدلال‌های قوی، کید آنان را در هم می‌شکست.

۹- مقابله با مدعیان عقل‌گرایی؛ امام در جبهه‌های مختلف اعتقادی، یک تنه به مقابله مدعیان نقل‌گرایی و با متمسکانه ظاهر کتاب خدا رفته و خانه‌های عنکبوتی سست بنیان تفکر آنان را فرو می‌ریخت سه گرایش اسلامی در اواخر نیمه اول قرن اول هجری پایه عرصه اندیشه گذاشت؛ عدلیه، معتزله و اشاعره و به مرور از دل مکتبها، گروهها و نحله‌های دیگری بیرون آمد.

۱۰- صحیفه سجاده؛ مهمترین میراث فرهنگی امام سجاد (ع) صحیفه سجاده می‌باشد که همان قرآن صاعد و مجموعه ادعیه‌ای است که همه معارف الهی و آنچه مورد نیاز سالک الی الله است در آن گرد آمده و سرچشمه فیض، مشعل هدایت، مدرسه اخلاق و تهذیب به شمار می‌آید که همواره دست نیاز انسان به سوی آن بلند است.

۱۱- رساله حقوق امام سجاد (ع) کتاب قانون اسلام است و در تمام شئون و همه مناسبات و تعاملات انسان با خویشتن، با خدا، با دیگران و با محیط اطراف آن، قوانینی وضع و حقوق متقابلی تعریف کرده است.

۱۲- افزون بر آن، دیوان شعری منسوب به امام سجاد (ع) به جا مانده و روایات بسیاری نیز از شاگردان امام (ع) در موضوعهای مختلف درج گردیده است.

روش‌های مبارزاتی امام سجاد (ع) در مواجهه با جعل حدیث امام سجاد (ع) در راستای هدف بزرگ الهی خود، که هدایت و رهبری جامعه اسلامی است، در مواجهه با انحراف جعل حدیث، ساکت نشست و با توجه به اوضاع و احوال و فضای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی حاکم بر جامعه، علیه این انحرافات مبارزه کرد. برخی از مهم‌ترین فعالیت‌های امام (ع) در این باره در ادامه می‌آید.

۱. شناساندن اسلام راستین در پرتو آشکارسازی جعلیات

راه یافتن روایات جعلی پس از پیامبر اکرم (ص) در میان منابع اسلامی اعم از کتب تاریخی، حدیثی و تفسیری چهره اصیل اسلام را، هم در حوزه اعتقادی و هم در حوزه احکام عملی، مشوش و مخدوش کرد (۱۷)

۲. شناساندن شخصیت واقعی رسول خدا (ص) و احیای سنت او صحابه و تابعین که کم و بیش با خلق و خوی بزرگ‌منشانه پیامبر (ص) آشنا بودند از جانشینان او نیز چنین انتظاری داشتند، در حالی که زندگی سراسر فسق و فجور خلفا و والیان شهرها، با جانشینی پیامبر، تناقض تام داشت. این تناقض، لطمه بزرگی به کیان

حکومتشان وارد می‌کرد. پس لازم بود برخی از کارهای خود را با استناد به روایت توجیه کنند و مشروع جلوه دهند

۳. تبیین جایگاه و اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در جامعه یکی دیگر از انحرافات که در عصر امام سجاد (ع) به دلیل انتشار احادیث جعلی گریبان‌گیر جامعه شده بود ممنوع بودن امر به معروف و نهی از منکر در جامعه یا تبدیل معروف به منکر و برعکس بود (۱۸)

۴- تربیت شاگردان و نخبگان و شرکت آنان در مناظرات علمی و کلامی برای شناساندن اسلام راستین

یکی از راه‌های مبارزه با پدیده جعل حدیث، که امام سجاد (ع) با توجه به اوضاع و احوال سیاسی و اجتماعی دوران خود برگزید، تربیت شاگردان و نیروی انسانی زبده و آشنا با مبانی اسلام و احکام شریعت بود. در میان آنان، شاگردانی بودند که جزء خواص امام (ع) محسوب می‌شدند، مانند یحیی بن ام الطویل، سعید بن جبیر، سعید بن مسیب و ابو خالد کابلی و برخی افراد دیگر. بسیاری از روایاتی که امام (ع) نمی‌توانست در مسجد یا در جلسات عمومی بیان کند برای آنان می‌فرمود و از این طریق معارف زلال و حقیقی اسلام را به آنها می‌گفت و آنان نیز در موقعیت‌های گوناگون در دوران حیات امام (ع) و پس از شهادت ایشان به نشر این معارف می‌پرداختند (۱۹)

۵. مقابله با انحرافات اعتقادی ناشی از روایات جعلی و افشای ماهیت جریان‌های انحرافی پس از رحلت رسول خدا (ص)، اندیشه‌ها و افکار گوناگونی در حوزه فرهنگ اسلامی شکل گرفت. هر مذهب و گروهی خود را حق می‌دانست و سایر آرا و مذاهب را باطل می‌خواند. صاحبان این آرا و مذاهب برای مشروعیت‌بخشی به دیدگاه‌های خود و استوارسازی آن، علاوه بر تأویل ناروا از آیات قرآن، به جعل حدیث دست می‌زدند که رنج و هزینه کمتری داشت (امام سجاد (ع) با اندیشه مرجئه که به دنبال اباحی‌گری بودند و ایمان را به اعتقاد قلبی و زبانی منحصر می‌دانستند به شدت مبارزه کرد. تبلور روشن مبارزه با این تفکر در سیره عبادی آن حضرت (ع) روی آوردن به عبادت و پرستش خدا در مقام عمل بود که گاهی در شبانه‌روز بیش از هزار رکعت نماز می‌خواند و نشان داد که اطاعت از دستورهای الهی و پرستش حق، فقط به اعتراف زبانی نیست، بلکه باید در رفتار نیز جلوه گر باشد.

نتیجه‌گیری

یکی از مباحثی که تا کنون در تاریخ و سیره امامان معصوم (علیهم السلام) کم تر به آن پرداخته شد، بررسی عصر امامت امام سجاد (علیه السلام) و نقش آن حضرت در رهبری شیعیان، پس از شهادت پدر بزرگوارشان امام حسین (علیه السلام) است. اهمیت شناخت و لزوم مطالعه این موضوع، زمانی روشن تر می‌گردد که بدانیم گروهی از مورخان و نویسندگان بر این باورند که امام سجاد (علیه السلام) پس از واقعه جانگداز عاشورا، از امور اجتماعی و سیاسی کناره گرفتند و به مسائل عبادی و شخصی خود روی آوردند و نه تنها نسبت به خلفای بنی امیه هیچ گونه اعتراض و موضع‌گیری منفی از خود نشان ندادند، بلکه از مطیع‌ترین و محبوب‌ترین افراد اهل بیت (علیهم السلام) نزد دستگاه حاکم بودند!

3. Ahmed bin Abi Yaqoub Y. Yaqoubi History, translated by Mohammad Ebrahim Aiti, Scientific and Cultural, Tehran; 1995: p.236
4. Mohammad Baqir M. Bihar al-Anwar, vol. 91, Beirut, Dar Ihya al-Trath al-Arabi; 2012: p.125
5. Sheikh Mofid, Al-Arshad, Tehran, Islamic Culture Publishing House; 2006: p.26.
6. Abdullah bin Muslim Ibn Qutaiba al-Din Nouri, Al-Imamah and Al-Siyasa Muhammad Ebrahim Aiti, Tehran, Scientific and Cultural Publications; 1992: p.254
7. Jaafarian R. Messenger of the Intellectual and Political Life of Shia Imams (AS), Qom: Publications of Islamic Propaganda Organization; 1990: p. 521.
8. Ahmad Ibn M. Death of the Nobles, Research: Ehsan Abbas, Beirut: Dar Sadir. (Beta).
9. Ismail IK. Al-Badaiya and Al-Nahaiya, Research: Ali Shiri, Bija: Dar Ihya Al-Tarath Al-Arabi; 1865: p.421
10. Mehdi Pishvai SP. Qom: Publications of the Islamic Propaganda Organization; 2009: p.50.
11. Dinouri AbM. al-Umamah and politics, research: Ali Shiri, Qom: Manshurat Sharif Razi; 1992: p.112
12. Ranjbar M The role of Imam Sajjad (a.s.) in Shiite leadership, Qom: Publications of Imam Khomeini Educational Institute; 2001: p. 230
13. Seyyed Jafar Shahidi, Life of Ali Ibn Al-Husain (AS), Tehran: Amir Kabir; 1998: p. 425
14. Khomeini R. Sahifa Imam, Volume 20, Tehran, Institute for Editing and Publishing the Works of Imam Khomeini (S); 2003: p.142
15. Ali Mahdavi Rad M, Rediscovering Glou's Thought, Volume 39, Number 4 - Serial Number 78 December. 2019; 25
16. Abd al-Rahman bin Abi Bakr Siyuti, History of the Caliphs, published by: Nizar

اما با وجود دوران خفقان بعد از واقعه عاشورا و کربلا برای بازشناسی روش های امامت امام سجاد(ع) با توجه به تغییر رویکرد و ماهیت تعالیم و آموزه های سیاسی در جهان تشیع، و تلاش در ایجاد کانون های مذهبی و دینی در مساجد برای پایه ریزی جنبش های فکری و عقیدتی سیاسی در جهان تشیع بود و ایجاد زمینه سازی شرایط مساعد برای قیام های فکری بود تا قیام های مسلحانه و نظامی ایجاد کانون های شیعی در درون مساجد با رویکردی تربیتی و اجتماعی به دنبال بسط اندیشه های رفتاری و اجتماعی جریان و نهضت عاشورا و سیره پیامبر و ائمه به خصوص امام حسین(ع) این تحقیق اهمیت فراوانی دارد همچنین با توجه به تحلیل زندگی امامان معصوم علیهم سلام بدون آگاهی از موقعیت اجتماعی آنان و ویژگی های زمان ناممکن می باشد. بر همین اساس است که بعضی بدون آگاهی و یا احیاناً غرض ورزی نظریات نادرستی را میدهند. اما باید گفت امام سجاد(ع) به عنوان امام معصوم انتخاب شده از طریق نص به عنوان مهمترین مرجع سیاسی و اجتماعی فرهنگی شیعیان جهان اسلام در عصر اموی بود و با وجود دوران خفقان بعد از واقعه عاشورا و کربلا امام سجاد(ع) با توجه به تغییر رویکرد و ماهیت تعالیم و آموزه های سیاسی در جهان تشیع، بیشتر به دنبال ایجاد کانون های مذهبی و دینی در مساجد برای پایه ریزی جنبش های فکری و عقیدتی سیاسی در جهان تشیع بود و درصدد زمینه سازی شرایط مساعد برای قیام های فکری بود تا قیام های مسلحانه و نظامی. همچنین امام سجاد(ع) با توجه به شرایط نامساعد دوران اموی از طریق ایجاد کانون های شیعی در درون مساجد با رویکردی تربیتی و اجتماعی به دنبال بسط اندیشه های رفتاری و اجتماعی جریان و نهضت عاشورا و سیره پیامبر و ائمه به خصوص امام حسین(ع) بود و با توجه به نقش اثرگذار مساجد به عنوان اصلی ترین کانون تبلیغات فرهنگی در جهان اسلام و ایجاد کانون های تبلیغات فرهنگی به بسط و اشاعه فرهنگ اسلامی در تمامی موضوعات پرداخت. در نتیجه در این مقاله فرضیه ما این است که نقش امام سجاد در تحولات مذکور مبتنی بر دعا و مصلحت اندیشی و تربیت شخصیت های متناسب بوده و همین امر الگوی رهبران انقلاب در گذر از بحران ها بوده است. و نتایج تحقیق نشان می دهد که امام سجاد به واسطه شرایط فیزیکی و جهت حفظ حکومت اسلامی در شرایط بحران، دعا و مصلحت اندیشی را جهت عبور از بحران ها انتخاب کرد. بدین معنی که امام سجاد، نیازهای جامعه را در حوزه عبودیت و بندگی، اخلاص، ظلم ستیزی، نیازهای اجتماعی و فردی و معنوی در قالب دعا و مصلحت تامین نمودند.

References

1. Sahifah Sajjadiyeh, translated by Seyyed Ali Naqi Faizul Islam, Tehran: Nash Faqih; 1996: p.253
2. Ibn Abi al-Hadid's Description of Nahj al-Balagheh, research: Muhammad Abulfazl Ibrahim, Bibi: Dar Ahya al-Katb al-Arabiya; 2006: p.122

- Mustafa Al-Bazaal Library, first edition:
1425 AH-2004;121-142
- 17.Tabars FbH. Majma al-Bayan Uloom al-Qur'an, researched by: Seyyed Hashem Rasouli Mahalati, Beirut: Daral al-Maharte;1862: p.25
- 18.Javad Mohaddisi, Political History of the Imams (AS), Tehran: Research Institute of Contemporary Thought and Knowledge;2000: p.142
- 19.Qaemi A. In the school of the leader of Sajdan, Imam Ali bin Al-Hussein (a.s.), without reference: the holy message:1984: p.56.